

1. Ա. Չոպանյան, *Իմ ուսուցիչներս՝ նդիպար Մուրատյան, Սրապիոն Բղվյան, «Հայաստանի կոչնակ», Նյու Յորք, 1930, № 1:*
2. «Ռուսաստան մանկանց»—Հավաքածու բարոյական, բրիստոնեական, պատմական, ուսումնական, աշխարհագրական և այլ պիտանի դիտելյաց պատկերազարդ ամսագիր, լույս է տեսել Կ. Պոլսում 1882—1890 թթ., հրատարակիչ՝ Նշան Պերպերյան, խմբագիր՝ Կ. Կարապետյան և այլա Ս. Տյովլեթյան: «Ռուսաստան մանկանց» հանդեսում լույս է տեսել Ալեքսանդր Կիրովի «Փորրիկ Սավուսցին», որի մարդկիր օրինակը գտնվում է Չոպանյանի արխիվում:
3. «Իմ կյանքի վեպը», «Պայքար» (Ռոստոն), թերթն № 32:
4. «Իմ ուսուցիչներս՝ տիկին Պրաճիտթի, տիկին Պլանշ Լյուի», «Հայաստանի կոչնակ», Նյու Յորք, 1931, № 1:
5. «Հայաստանի կոչնակ», 1930, № 1:
6. Գ. Ստեփանյան, *Ուրվագիծ արեւմտահայ թատրոնի պատմության, հ. 1, 1962, էջ 314—315:*
7. «Իմ կյանքի վեպը», թերթն № 32:
8. Գրականության և արվեստի թանգարան, *Չոպանյանի արխիվ, նամականի:*
9. Նույն տեղում:
10. Մեր զրբերը—«Համլետի» թարգմանությունը. «Մադիկ» հանդես, 1895, Պոլս, № 1:

ՄԻ ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԷՋ ՄԱՍՆՀՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

Հաղորդում վաւագատ վաւղանելի

Պոլսում հրատարակվող «Սուրհանդակ» թերթի աշխատակիցը 1901-ի հունիսին փարիզում այցելել է այդ ժամանակ դիվանագիտական միսիայով Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում գտնվող Հովհաննես Մասե՛յանին և նրա հետ ունեցած իր զրույցի մասին մի ակնարկ է տպագրել վերոհիշյալ թերթի 168-րդ համարում:

Այդ ակնարկը, որ մինչև հիմա չի հիշվել Մասե՛յանին նվիրված հոդվածներում և վերջերս միայն վերաշարադրված տպագրվել է «Ալիբում», ուշագրավ է նշանավոր թարգմանչի կերպարն ամբողջացնելու առումով:

Նախ՝ Մասե՛յանի արտաքինը ըստ «Սուրհանդակի» աշխատակցի. «Անկեղծությամբ և բարոյությամբ լեցուն լայն դիմքի մը վրա կրացվին երկու սև, խոշոր, խնացի աչքեր: Բարձր ճակատ մը, որ իր ետևը կհովանավորեր ամենն փայլուն, ամենն զորեղ ու ամենն արգավանդ իմացություններն մեկը: Իր խիստ թավ և թուխ պեխերը՝ առնական, աննվաճ կամք մը ու անհողողող նկարագրի մը տպավորությունը կշեշտեն: Իր ամբողջ գեմքեն կարտացոլե հմայքի ու ազնվության անդիմադրելի ճառագայթում մը»:

Նկատելով, որ «Սուրհանդակի» աշխատակիցն իր այցելությանը հարցազրույցի հանգամանք է հաղորդում, թարգմանիչը շտապում է կանխել. «Ո՛հ, ի՛նչ հարկ, ես չեմ սիրեր շուրջս հանված աղմուկը»:

«Սուրհանդակի» աշխատակիցը, տեսնելով սեղանի վրա «Համլետի» հայերեն թարգ-

մանությունը, հարցնում է, թե գործերով այդքան ծանրաբեռնված, ինչպե՞ս է կարողանում ժամանակ գտնել գրականությանը պարապելու համար:

Ահա Մասեհյանի պատասխանը.

«Ժամանակ չունիմ անկամի ու ծուլի խոսք է, ուզողը միշտ կրնա ժամանակ գտնել»: Եվ այնուհետև Մասեհյանը չի միտում, որ իրենից քիչ ժամանակ չի պահանջում արտաքին գործոց պաշտոնատան 5—6 բաժանմունքների աշխատանքների հսկումը:

Կենսագրական մի կետ նորությունն է:

1901-ի մայիսին Մասեհյանը նշանակվել է պարսկական դեսպանատան խորհրդական Բեռլինում: Սա հայտնի էր, բայց այս ակնարկը պարզում է նաև հետևյալը. Մասեհյանը դիմել է շահին խնդրանքով. «չափազանց աշխատությունն հառաչ եկած աչքի հիվանդություն մը հարկադրեց զիս քիչ մը ժամանակի համար արձակուրդ խնդրել»: Ծահի կառավարությունը արձակուրդի փոխարեն առաջարկում է ընդունել խորհրդականի պաշտոնը և ինքն էլ համաձայնում է, նախ այն պատճառով, որ նոր պաշտոնը հին համեմատ թեթև էր և երկրորդ՝ Պերլինի մեջ կկարողանամ աշխատել խնամել տալ»:

Դարձու գրքից հայտնի էր, որ Մասեհյանը դասախոս է եղել Թեհրանի Քաղաքագիտության վարժարանում, իսկ որ դրա հիմնադիրն է եղել կամ հիմնադիրներից մեկը, նորություն է («հիմնադրության գործին բոլորովին օտար չեմ»):

Մյուս նորությունն այն է, որ այս փաստաթղթով հաստատվում է մեր այն ենթադրությունը, թե Թեհրանի ազգային վարժապետների ընդհանուր տեսչության և ազգային վարչության ատենապետի պաշտոնները վարել է 1884 թվականից («16 տարին ի վեր կվարեմ»):

Լիշելով Մասեհյանի վարած պաշտոնները, ախ էլ ոչ լրիվ չափով, մարդ մնում է զարմացած, թե այդքան զբաղված մարդը ինչպե՞ս է ժամանակ գտնել և մեկը մյուսի ետևից քարգմանել Շեքսպիրի պիեսները:

Հայտնի էր, որ Մասեհյանը ռուսական կայսրից պատվանշան է ստացել: Նամակներից հայտնի դարձավ նաև գերմանական կառավարության շնորհած պատվանշանը, բայց, որ իտալական կառավարությունը նույնպես տվել է պատվանշաններ (Սեն Մորիսի և Սեն Լազարի), նորություն է, և հայտնի է դառնում այս ակնարկից, թեև ակնարկի հեղինակն ասում է, թե թերթերը (ըստ երևույթին՝ օտար) լուր են տպագրել այդ մասին:

Մասեհյանը զրույցի ընթացքում խոսել է նաև այն մասին, որ պարսկական կառավարությունը «նպաստ մը կշնորհն ամեն կարևոր քաղաքներուն մեջ գտնվող հայ կրթական հաստատություններուն»: Ավելացնում է նաև հետևյալը. «Պարսկաստանի բոլոր պաշտոնները, ասպարեզները հայերու առջև բաց են»:

Շատ կարևոր է զրույցի այն մասը, որ նվիրված է պարսիկների մասին Մասեհյանի ունեցած կարծիքին: Ահա այդ կարծիքը. «Պարսիկը իբրև Արիական ցեղի շառավիղը, ուշիմ և աշխուժամիտ է: Կրթական հիմնարկությունները 4—5 տարին ի վեր տարօրինակ մղում ստացած են: Գրեթե ամեն տարի նոր դպրոցներ կբացվին: Եթե այս շարժումը չկասի, Պարսկաստանին կսպասե լավագույն, խոստումներով և հույսերով լեցուն ևսպազա մը: Պարսիկը իր ցեղային կոշտամուկ պետք է օր մը անպատճառ լույսի ճամփա գտնի: Հիմա, բնականապես, ժողովրդին մտքին մակարդակը բարձր չէ: Իրենց լեզուն շատ զարգացած ու բանաստեղծական է սակայն: Բանաստեղծությունները այնպես մտած, թափանցած են ժողովրդին մեջ, որ նույնիսկ աշխատավորը, բանվորը աշխատանքին պահուն իր քթին տակին հաճախ կմոռա Ֆիրտուսի, Սաատի, Հաֆեզի, իրենց դասական

մեծ բանաստեղծներու բերթվածքներէն հատվածներ, զորս սիրապարար և երկնայազն զոց բրած է»:

Զրույցի ընթացքում ասված է նաև. «Տպագրութիւն տակ էն «Մարպետ», «Օթկու» և «Փոթորիկ»:

Այս ասված է 1901 թվականին: Սակայն հայտնի է, և հաստատապես, որ Մանհայնը «Վենետիկի վաճառականից» (1897) հետո բավական երկար ժամանակ, մինչև 1921 թվականը, Շերպիրից ոչ մի թարգմանութիւն չի հրապարակել: Ինչպէ՞ս հասկանալու նրա նամակներում էլ այդպիսի խոսք կա, թէ տպագրութիւն եմ հանձնել, բայց լույս տեսնելու մասին ոչ մի տեղեկութիւն չկա:

Սկս մի խնդիր, որ կարող է լուսարանութիւն:

ՎԱՂԱՐՇ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆԻ ԶՐՈՒՅՑԸ ՀԱՄԼԵՏԻ ԱՆՁՆԱՎՈՐՄԱՆ ՇՈՒՐՋԸ

Հրապարակում և առաջարան Սոֆյա Անաստասյանի

Բաղմամբով են ու բաղմազան ականալոր զերասան Վաղարշ Վաղարշյանի կերտած կերպարները: Եվ նրա հարուստ զերացանկում շերտավորյան անձնավորումները, թեև թվով ոչ մեծ, բայց շատ կարեւոր տեղ են զբաղում:

Սունդուկյանի անվան թատրոնում ռեժիսոր Արշակ Բուրշալյանը 1942-ին երկրորդ անգամ բեմադրեց Շերպիրի «Համլետ» ողբերգութիւնը*: Անդրանիկ ներկայացումը կայացավ 1942 թ. փետրվարի 1-ին:

Համլետի դերում հանդես եկան Վ. Վաղարշյանը, ապա Գ. Զանիրեկյանը: Վաղարշյանը երկար էր պատրաստվել այդ բեմադրութիւնը. մանրակրկիտ ուսումնասիրել էր Համլետի լավագոյն անձնավորումները, ծանոթացել «Համլետի» ինչպէս հայերէն, այնպէս էլ ռուսերէն թարգմանութիւններին, շերտավորագիտական դրականութիւնը և այդ բոլորից հետո մշակել էր ուրույն մի հայացք Համլետի կերպարի և ողբերգութիւն նկատմամբ ընդհանրապես:

Այդ բեմադրութիւնը և մասնավորապես Համլետի դերի նրա մեկնութիւնը բուռն վեճերի առիթ տվեց: Շատ շանցած «КОММУНИСТ» թերթում (1942, № 43) փոքրիկ հոդվածով հանդես եկավ Միխայիլ Բարենշիկովը՝ որվատելով և շերտավորագիտութիւն մեջ նոր խոսք համարելով բեմադրութիւնը: Այնուհետև «Սովետական Հայաստան» թերթի 1942 թ. մարտի 1-ի համարում լույս տեսավ Հովհաննես Մամիկոնյանի հոդվածը: Արվեստագետ շրջաններում հետաքրքրութիւնն ու վեճերն ավելի բորբոքվեցին: Նույն թվականի մայիսին Հայաստանի թատերական ընկերութիւնը լայն քննարկում կազմակերպեց:

Բեմադրութիւն շուրջ ստեղծված հետաքրքրութիւնը զուրս եկավ հանրապետութիւն սահմաններից: Օգտվելով զերասանի Մոսկվայում գտնվելուց, 1943 թ. մայիսի 22-ին Համառուսական թատերական ընկերութիւն Շերպիրի և արեմտյան դրամատուրգիայի կարիներ Վ. Վաղարշյանին հրավիրեց զրույցի: Նիստը նախագահում էր հայտնի շերտավորագետ պրոֆ. Մ. Մ. Մորոզովը:

* «Համլետը» ռեժիսորն-առաջին անգամ բեմադրել է 1925-ին, զլխավոր դերում հանդես է եկել Հր. Ներսիսյանը: